

**XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Társadalomtudományi Szekciója, 2011. április 14-16. Zsigmond Király Főiskola**

Levél a fiatal kollegákhoz és tanáraikhoz.

Először megtiszteltetést jelentett számomra, aztán sok örömet és érdekességet hozott az OTDK társadalomtudományi dolgozatainak madártávlatos áttekintése.

Megkapó a fiatalok témaválasztási és gondolkodási szabadsága. Életem jó részét olyan rendszerben éltem le, ahol korlátozott volt a gondolkodás és persze az írás szabadsága, ahol természetes volt bizonyos fajta öncenzúra, stiláris és tematikus önkorlátozás. 20 éve élvezem, hogy minderről elfelejtkezhettem. Szívből remélem, hogy ilyen helyzet soha nem jöhet már ide vissza. Most nagy meglepéssel látom, hogy a fiatal kutatók túlnyomó része nem ismeri már ezeket a korlátokat, és hogy indító intézményeik, az egyetemek és főiskolák, illetve tanáraik bátorítják őket a szabad szárnyalásra. Az új szabadság egyik – időben kicsit újabb – hajtása a témaválasztás elfogulatlansága. Úgy látszik, tompulnak a korábbi – sokféle előjelű – gondolkodást torzító előítéletek és indulatok. Már a megbélyegzéstől vagy ironikus elutasítástól való félelem nélkül lehet az ember érdeklődését követni, és kutatni Marx valamilyen munkáját, Lengyel József írását, Krisztus keresztre feszítésének szimbolikus ábrázolását vagy az angol parlament két háború közti „magyar lobbiját”. Sokkal prózaibb, de szabadság-hozadék az is, hogy számos dolgozat sejteti, szerzője talán nem is kevés időt töltött külföldi egyetemeken, s most hasznosítja az ott honos módszereket. Hogy elég-e ennyi európaiság, hogy eléggé kortársai vagyunk-e a világ – nem csak Európa, hanem minden földrész – szellemi áramlatainak, hogy az információkon túl vannak-e minderről tudásaink is, az más kérdés. Nehéz követni a szellemi folyamatok olykor igen gyors változásait és a dolgozatok néha azt érzékeltetik, hogy nem vagyunk teljesen képben. Mondjuk például nagyon vitatható, hogy a racionális döntésemélet épp ma válna a világban mind népszerűbbé a társadalomtudományokban, amikor maguk a közgazdászok egyre több kérdőjelet raknak ki az emberi motívumokat egyetlen tényezőre szűkítő közelítés köré.

Élveztem a témaválasztások sokszínűségét, az érdeklődések szinte korlátlan burjánzását. Persze, itt-ott érzékelhető a tanári befolyás, ami természetes. Nem ritka az olyan tanulmány, amely az indító tanszék kutatásának egyik-másik részletét dolgozza fel. Ez olyan közös munkát sejtet, ami a tanulás-tanítás egyik legjobb formája. Sok esetben pedig azt gyanítja az ember, hogy a szerző önálló érdeklődésének kibontásáról van szó, amihez a tanár-segítők készséges támogatást nyújtottak. Kihívást jelent viszont mindannyiunk számára az, hogy egyszerre két folyamat zajlik, amelyek folyamatos, de ellentétes irányú kihívást jelentenek. Egyszerre vagyunk tanúi annak, hogy a társadalomtudományok szakterületenként szétaprózódnak, izolálódnak, autonómiára törekszenek, meg annak, hogy az interdiszciplinaritás növekvő kényszer. Nagy kérdés, hogy ez utóbbinak hogyan fogunk tudni eleget tenni, amikor a tudományközi szerves együttműködést nehezíti a források körüli élesedő harc, ami miatt az önállóságot, a saját elkülönült diszciplinaritást örökké hangsúlyoznunk kell.

És most hadd térjek rá egy nehéz kérdésre – az egyéni örömet hozó tudományos munka sajátos nehézségeire, egyéni és közös felelősségeinkre. Közös az itt bemutatkozó tudományszakoknál, hogy – legalábbis az én információim és megítélésem szerint – társadalmi fontosságuk világszerte vesztésre áll a természettudományokkal szemben. Tagadhatatlan, hogy a globalizált világ egyre kizárólagosabbnak tűnő mozgatója a profit; hogy a pénz, a profit a gazdasági növekedés függvénye; s hogy a növekedés pedig nagyon szorosan összekapcsolódik a természettudományi alapkutatásokkal és ezek alkalmazásával, a bűvös K+F-fel. (K+F= kutatás és fejlesztés.) Mi ebből a játszából többé-kevésbé valamennyien kiszorultunk (noha bizonyára van egy-két kivétel). Talán fontosabbak lennénk, ha jobban tudnánk előre jelezni azokat a társadalmilag-gazdaságilag-politikailag releváns körülményeket és feltételeket, amelyek közepette majd a K+F működik. Itt az a probléma, hogy a tömegjelenségeknél valóban egyre pontosabban tudjuk előre jelezni a történéseket – Barabási-Albert László épp ezt mutatja meg emberi cselekvések és döntések (milliónyi telefonhívás, tömérdek banki döntés) elemzésével. De a mindennapi élet előre jósolható szabályosságainak modellje érzéketlen arra, hogy egyének is, társadalmak is hirtelen utat-szokást változtathatnak. A kollektív változásoknál többnyire – persze, utólag! - be tudjuk azonosítani azt a „kreatív kisebbséget”, amelynek tagjai a régit radikálisan eltérítették megszokott útjáról – legyen szó művészeti áramlatokról, politikai vagy társadalmi változásokról. Ám sem azt nem tudhatjuk előre, hogy mikor fog egy kreatív egyén, majd kisebbség feltűnni, sem azt, hogy melyiküknek lesz olyan hatása, amely nagyléptékű változásokhoz vezet és befolyásol kutatást is, fejlesztést is. Szóval a jövő előrejelzéséről – remélem, még nagyon hosszú időre – le kell mondanunk. (Ha mindent előre látnánk, az azt jelentené, hogy az embernek nem maradt titka, hogy „megfejtettük az embert”. Ez pedig csak az ember végtelenségének erőszakos korlátozásával lenne elérhető.)

Ezen túl látszanak bizonyos különbségek a szó szorosabb értelmében vett társadalomtudományok között, mint e konferencián a szociológia vagy a politológia, és a bölcsészet körébe tartozó tárgyak között, mint a filozófia, a filmtudomány, a művelődéstudomány vagy az esztétika. A különbségek tetten érhetők – többek között – mind különböző szintű felelősségeinkben, mind a globalizáció és piac térhódításához való viszonyunkban.

A szűk értelemben vett társadalomtudományok „haszna” könnyebben értelmezhető az újonnan kialakuló világ terminusaiban, mint a humanioráké, ezért valamivel piacképesebbek is. (A piacképesesség nem a tudományosságának, vagy az adott tudomány fontosságának a mértéke, de valaminek a valóságos mércéje.) Lehet, hogy senki nem fog „fizetni” John of Salisbury túl távolinak látszó organológus államelméletének tanulmányozásáért, de egy kicsit is felvilágosult piacnak és hatalomnak már szüksége lehet a közelmúlt és jelen mozgásainak, erőviszonyainak jobb megértésére. A törvénykezés, a közigazgatás nem lehetnek hatékonyak, eredményesek egy sor, a múltra és a jelenre vonatkozó alapismeret, továbbá még több követéses vizsgálat, hosszabb-rövidebb időtávú és sokrétű hatástanulmány nélkül. Mind divatosabb jelszó, hogy „evidencia-alapú” politikacsinálásra van szükség – ehhez azonban összegyűjtött, tudományosan igazolható evidenciák, tények és

összefüggések kellenek. Lehet, hogy nem lesz vevő a krisna-tudatú magyar csoportok párválasztási szokásaira, de a cigány nők gyermekvállalása, vagy a magyarországi szlovákok identitástudata a tág értelemben vett politika számára fontos tudások. Vagyis ezeken a szakterületeken van esély arra, hogy a tanulmányok során összegyűjtött tudás valamilyen létfenntartó foglalkozáshoz vezessen. Ha ez sikerül, akkor persze még mindig számtalan felelősség és számtalan kockázat van. A társadalomtudománynak az én meggyőződésem szerint az a dolga, hogy megmutassa, ami első ránézésre, „szabad szemmel” nem látható, hogy kibontsa a felszín mögötti rétegeket. Ám sok minden nem véletlenül van elrejtve, hanem azért, mert számtalan érdek fűződik ahhoz, hogy a jelenség mögött ne váljék láthatóvá a lényeg, vagy hogy – alkalmasint a média segítségével – a köz számára félremagyarazzák a jelenséget. Erre tipikus példa a „cigánybűnözés”, vagy a „megélhetési gyerek” kifejezések társadalmi útja épp úgy, mint szélsőjobbaldali mozgalmak pusztán „radikálisként” való megnevezése.

A társadalomkutató benne él abban a közegben, amit vizsgálnia, felfejtenie kellene. Nem könnyű kérdés, hogy mennyire tudja magát függetleníteni a különböző domináns nyomásoktól és elvárásoktól, egyáltalán, tudja-e „reflexíven” értelmezni a kapott vagy választott feladatokat? És ha éppen abban a helyzetben van, hogy valóban maga választhatja a témát, amit kutat (ez szinte kegyelmi állapot a mi tudományterületünkön), akkor ki tudja-e kerülni a témaválasztás és az elemzés konformizmus felé terelő csapdáit? Ebből a szempontból érdekes élettapasztalatom az, hogy a különböző hatalmak hogyan fogadják a „rossz hír” hozóját. A diktatórikus hatalom az ókor óta ismert utat kedveli: képletesen vagy valóságosan meg kell ölni a rossz hír hozóját. Minél nyitottabb, demokratikusabb egy hatalom, annál jobban tudja, hogy a jól-informáltság a megfelelő működés egyik záloga, s ennek nem nagyon hatékony eszköze a hírhozó elhallgattatása. Őszintén kívánom tehát a most induló társadalomkutatóknak, hogy ne ütközzenek a rossz hír hozóját elutasító megrendelőbe, ne kelljen a megrendelő elvárásai szerint igazítaniuk látásmódjukat, vagyis végeredményben eredményeik elemzését. És főképpen hogy tartsák meg azt a képességüket, hogy megkülönböztetik a nyitott, a valóság lehető leghűbb megmutatását elváró igényeket azoktól, amelyek szándékaik visszaigazolását várják el kutatási eredményként.

A bölcsészet esetében további nehéz kérdés merül fel. Kellene-e egyáltalán valamire, kell-e valakinek az esztéta, a filmelemző, a filozófus munkája? A fejlett országok mindegyike (legalábbis, amelyeket a weben meg tudtam közelíteni) felteszik a kérdést: humaniórák, de mi végre? Ha másért nem, hát azért, mert minden egyetem azt tapasztalja, hogy egyre kevesebb a bölcsészetre jelentkező, és még ennél is jobban csökken a rájuk szánt közpénz. Sokféle választ adnak erre. Van, aki igyekszik az utilitarianizmus logikája szerint válaszolni. Kell az ilyesfajta képzés, mert így készül a gondolkodó, kritikus, kérdések feltevésére képes állampolgár, a közügyek aktív részese. Ezt persze könnyű cáfolni: lehet, hogy a szabad bölcsészképzésnek van ilyen haszna, ám a logikus gondolkodás, jó érvelés, az új iránt fogékony kérdésfeltevés tanítása egyáltalán nem a humaniórák sajátja – e nélkül semmit sem lehet, vagy legalábbis semmit nem érdemes tanítani. Aztán van, aki szembeállítja a hasznosat a

széppel, és elég igazolást lát a szabad bölcsészet ama funkciójában, hogy megtanítsa rácsodálkozni a szépre. Én ennél továbbmennék. Azt hiszem, az ember egyik sajátossága ellentmondásos sokrétűsége. A felvilágosodás értékeinek tisztelői számára (akik közé magamat is számítani szeretném) óriási értéke van az értelem szabad útjának, a racionális gondolkodásnak, a logikusan igazolható-cáfolható érvelésnek, a dogmák és megkövült tekintélyek elutasításának. Ha mindez túlfeszítetten érvényesül, a ráció lassan mindent megmagyarázni látszik, illetve érdektelenné válik mindaz, ami rációval (látszólag vagy valóságosan) nem követhető. A folyamat a piacgazdaság térnyerésével teljesebbé válik, amikor csak a gazdaságilag racionális döntések és cselekvések kezdenek érvényesnek látszani. (Az további kérdés, hogy ez a folyamat az emberi teljességet tagadja meg és ezért végül kudarca van ítélve – csak hát persze nem tudjuk, hogy mikor és hogyan jön el a „végül”.) Ezzel pedig felerősödik az a folyamat, amit Max Weber a világ varázstalanításának (vagy talán varázstalanodásának – a német Entzauberung így is, úgy is fordítható) tekint. Azaz érvényét és értékét veszti a racionálisan nem igazolható jelenségek sora (legyen az ezotéria, keleti miszticizmus, kabbala, vagy parapszichológia), de elvész mindannak az értelme is, amit úgy hívhatnánk, hogy a szépre, a különösre való – legyen az zene, kép, szó, tánc, egy virág - rácsodálkozás gyönyöre.

Az ember teljességéhez ellentmondásossága is hozzátartozik, már az, ahogy én látom, hogy egyszerre lehet a ráció elkötelezettje és az elvarázsolt világ rajongója. A varázslat élményének megélésében és feldolgozásában rengeteget segítenek azok, akik a szimbolikus világ rétegeit felfejtik, akik segítenek értelmezni egy verssor vagy egy kamera-beállítás mögötteseit, megmutatják az áthallásokat, utalásokat, a sokrétű jelentéseket, parafrázisokat, értelmezési lehetőségeket. Akik azt igazolják minden tetteikkel, hogy van embert gazdagító érték és öröm a gazdaságilag racionális világon innen és túl. És mindezzel nem szegényítik, hanem elmélyítik a varázslatot, segítenek, hogy ne jusson el saját végkifejletéig a világ varázstalanítása. Lehet, hogy egy bölcsész nem lesz piacképes, és még tanulnia kell, hogy létfenntartó foglalkozást találjon magának. De számomra biztos, hogy elemi emberi szükségletet elégít ki, ami nélkül a frusztrált ember csak az irracionálisba menekülhet. A teljes emberi élethez – a szép és a varázsos élvezetének legitimálásához és elmélyítéséhez – elengedhetetlenül szükség van az értelmezőkre, arra, hogy ha másként nem, hát hobbyként műveljék tovább ezt a szenvedélyt és szakmát. Örülünk, hogy még vannak, akik az egyre pénzorientáltabb világban egy másik racionalitást szolgálnak és tartanak életben.

Útravalóként nekik se mondhatok mást, mint társadalomkutató társaiknak: ne hagyják, hogy az erősebb – hatalmi vagy gazdasági – nyomások vagy csábítások eltérítsék őket attól, hogy ezt az egyszer megtanult szakmát tovább szeressék, élvezzék, műveljék.

Mindannyiuknak – tanároknak és tanítványoknak – gratulálok az eddig elért, itt bemutatott eredményekhez, és sok szerencsét kívánok ahhoz, hogy választott ösvényeiken sikerrel haladjanak tovább.

Budapest, 2011. április 11.

Ferge Zsuzsa